

Recepce Nikolaje Terleckého v Čechách

KENICHI ABE

Hranice

Jan Vladislav píše,¹ že Nikolaj Terlecký „představuje dodnes pouze další kapitolu skrytých dějin naší kultury, jež pořád ještě čekají na to, aby je někdo sepsal“ (Vladislav 1997: 215). Je pozoruhodné, že Terlecký, původem Rus, začal už během čtyřicátých let psát česky a pokračoval v tom i po svém druhém exilu do Rakouska a Švýcarska. V tomto smyslu by bylo možné považovat jej za *českého* autora, ale kdo o něm dnes ví? Ve slovnících české literatury se jeho jméno objevuje málokdy.² Z toho je patrné, že tvorba Nikolaje Terleckého nebyla v českém kontextu dosud dostatečně uznána. Většina jeho děl je pro české čtenáře stále nedostupná. Cílem tohoto referátu proto bude zkoumat recepci jeho díla a pokusit se jej zařadit do kontextu české literatury.

Autor ruský, nebo český?

Nikolaj Terlecký se narodil v Petrohradě roku 1903 a zemřel v Curychu roku 1994. Byl jedním z ruských emigrantů, kteří přišli do Československa v roce 1921. Po evakuaci do Cařihradu se v souvislosti s takzvanou Ruskou akcí československé vlády dostal do Moravské Třebové, kde studoval na nově založeném ruském gymnáziu. Poté se přihlásil na filozofickou fakultu v Praze a živil se jako tanečník v Novém německém divadle a mužský model v Uměleckoprůmyslové škole. Na rozdíl od většiny Rusů, kteří Československo dříve nebo později opustili, Terlecký zůstal a zvolil si československé občanství. V půli šedesátých let se však rozhodl pro exil, podařilo

---

1] Tento článek vznikl s podporou No.17720043, Grants-in-Aid for Young Scientists (B), MEXT of Japan.

2] Výjimkou jsou dva slovníky, *Slovník české literární fantastiky a science fiction* (Adamovič 1995: 223–224) a *Slovník zakázaných autorů 1948–1980* (Brabec a kol. 1991: 431).

se mu odcestovat do Rakouska, kde se dočkal švýcarského víza. Během pobytu ve Švýcarsku vydal své starší románové rukopisy v exilových nakladatelstvích.

V Čechách mu ve čtyřicátých letech vyšly čtyři knihy: *Šest metrů úsměvu* (1946), *Den osmý* (1947), *Vítr se vrací* (1948), *Nejkrásnější země* (2. vydání knihy *Vítr se vrací*, 1948). V exilu se mu podařilo vydat následující práce: *Andělé tady nebydlí* (1976), *Pláž u San Medarda* (1977), *Don Kichot ze Sodomy* (1986). Jeho autobiografická kniha vyšla v Praze až v roce 1997 pod názvem *Curriculum vitae*.

První dílo, *Šest metrů úsměvu*, napsal Terlecký rusky a do češtiny je přeložila Marie Majerová. Ale už druhou knihu, *Den osmý*, přeložil do češtiny s pomocí své tehdejší ženy. Knihu *Vítr se vrací* pak napsal přímo v češtině. Jestliže je jazyk kritériem národní literatury, v tomto případě české, nemělo by být sporu o tom, že jde o českého spisovatele. Navíc nešlo o jediný pokus, neboť od poloviny čtyřicátých let Terlecký tvořil pouze česky.

V roce 1947, hned po vydání knihy *Den osmý*, byl Terlecký přijat za člena Syndikátu československých spisovatelů a zároveň dostal československé občanství. Tato volba byla pro něj samozřejmostí, ve své knize *Curriculum vitae* píše:

Jako všichni ruští emigranti byl jsem i já vyslýchán na NKVD, ale nedrželi mě tam dlouho, asi o mně věděli všechno, jen se ptali, jestli hodlám podat žádost o sovětské občanství. Řekl jsem, že nehodlám. Dost emigrantů si tehdy zažádalo o sovětské občanství. Drda taky myslel, že se stanu sovětským občanem a odjedu do Moskvy. Ale řekl jsem mu, že jsem si podal žádost o československé státní občanství. [...] Prožil jsem s Čechy za okupace mnoho dobrého i zlého a jejich osud byl i mým osudem. (Terlecký 1997: 103)

Osudy ruských emigrantů byly různé: nucený odchod z Prahy, zatčení Rudou armádou nebo asimilace do českého prostředí. Terlecký zvolil poslední možnost, spojil svůj osud s Čechy, zvolil československé občanství a češtinu jako svůj literární jazyk. V tomto smyslu patří k mezigeneraci ruských emigrantů, protože

nebyl ruský spisovatel jako Averčenko a další, ale byl jedním z autorů, kteří asimilovali do českého prostředí a psali výhradně česky. Anastasie Kopřivová jej považuje za zakladatele a prvního z řady „spisovatelů, kteří se většinou narodili v Československu, kteří psali a píšou česky a jejich ruské kořeny zůstávají skryté jako hlubinný spodní proud jejich myšlení a literární tvorby“ (Kopřivová 1997: 182). Spolu s Terleckým jmenuje osobnosti jako Sergej Machonin, Alexandr Klimentiev (Kliment), Petr Chudožilov nebo Michal Ajvaz. Avšak srovnání s těmito autory zároveň ukazuje, že Terlecký nebyl přijat v českém literárním prostředí jako Machonin nebo Kliment. A proto snad nebude zbytečné trochu si připomenout ruskou linii v české literatuře, především v souvislosti s recepcí díla Nikolaje Terleckého.

Přijetí dobovou kritikou

Podívejme se, jak byla přijata první kniha Nikolaje Terleckého, šest povídek s názvem *Šest metrů úsměvů*. První recenze Jindřicha Fibicha se objevila hned po vydání pod sporným názvem Nová tvář sovětské literatury. Rozbor začíná ztotožňováním Terleckého se sovětskou literaturou: „Již se pomalu mohlo zdát, že většina čtenářů houfně vycházející sovětské literatury, a to především beletrie a prózy, bude mít právem za to, že sovětská literatura a socialistický realismus jedno jsou. A nebylo lehké tento předsudek vyvracet, neboť pro tvrzení, že i v sovětské literatuře je jistá metodická diferenciací, nebylo dostatek průkazného materiálu. Až se nám nyní o něj, a to rovnou o ten nejlepší, postarala Marie Majerová tím, že uvedla na literární scénu našeho knižního trhu prózatérský drahokam Nikolaje Terleckého. Jeho šest povídek shrnutých pod titulem *Šest metrů úsměvu* nám ukazuje opravdu novou a i z hledisek kontinuity západní literatury nečekaně moderní a esteticky výbojnou tvář sovětské literatury. Terlecký v nich pojednává napůl humorně a napůl básnicky o věcech napůl skutečných a napůl fantastických. Časté alogičnosti zdánlivě uvolněné spontaneity a poetizace jednoduchých věcí a pohledů mohly by být pokládány za jistý sklon k surrealismu, avšak při bližším ohledání se nám objeví v mnohém spíše blízké metodě a zacílení Vladislava Vančury. Jako

dokumentace stačí tento pregnantní záběr, vzniklý protipoložením lidové obhroublosti a poezie, docílený s maximem prostoty“ (Fibich 1946: 4).

Jméno Marie Majerové se tu objevuje dříve než Terleckého, protože autor recenze vidí její hlavní podíl v představení „protzatérského drahokamu“ a především její zásluhou mohl najít Terleckému příklad „diferenciace“ mezi sovětskou literaturou a socialistickým realismem. Je pozoruhodné, že autor používá pojmy „západní literatura“ a „moderní sovětská literatura“, jako by reflektoval tehdejší postoj československé politiky, pohybující se mezi „východem“ a „západem“. Zdá se zároveň, že porovnání se surrealismem by zde znamenalo pouze afinitu nadrealistického charakteru science fiction. „Terleckému jde zřejmě o něco více než o pouhé uvolnění nevšedních či podvědomých představ. Vezměte si třeba takovou povídku o Kiliánovi. První, která vši svou zřetelností a na hlavu postavenou prostotou nesleduje nic jiného, než hluboké odhalení pokrytectví vnitřně zmechanizovaného moderního života, jehož duch je symbolizován záhadným vládcem Nikanorovem. Anebo rozkošnou povídku Šest metrů úsměvů, v níž Terlecký za pomoci bohatých vnitřních promluv a dialogů a jim kontrastujících skutečných vyjádření a v křížmu vnitřní a vnější skutečnosti líčí snilkův rozběh za láskou, jenž končí šťastně jenom právě díky tomu, že nevšední a přitom prosté vnitřní hnutí dívky odražené od stránky magazínu včas zabránilo skončení všedně rafinovanou banalitou. A poznáte, že centrem Terleckého umění v těchto povídkových prózách není dějová fabulace, nýbrž ozvláštňení psychologické problematiky a z něho vyplývající snování nových spojitostí, odkrývající nečekaně humorné či poetické záhyby materie skutečnosti přivedené z normální polohy živou obrazností“ (tamtéž).

V závěru Fibich charakterizuje Terleckého jako velkého básníka: „Terlecký je nesporně veliký básník, mající v sobě něco z Vančury a něco z Pasternaka, a to nikoli snad přejatě, nýbrž přirozeně a ve vlastním originálním kontextu. Jeho slovo se vyznačuje velikou kapacitou poetickou a jeho myšlenky docilují kouzelně životnou elektřinou vysokého napětí. Možno říci, že dosah a význam

tohoto skvělého díla, které pro své zjasňující myšlenkové jiskření, výbojnou ryzí formu a skvělý výbrus slovní plně si zaslouží pojmenování literárního klenotu, je vpravdě světový a že jím odhalená nová tvář sovětské literatury předčí i v tomto směru ty nejlepší tradice západní. Nadto jeho knížka bude našemu čtenáři zvláště blízká četnými pražskými motivy a vskutku mistrným překladem Marie Majerové“ (tamtéž).

Celkem vzato by se dalo říci, že první kniha byla přijata velmi kladně, což je patrné i na srovnání s Vančurou a Pasternakem. Kladnou reakci však tento recenzent napsal ne na základě knihy samotné, ale na základě záložky, kde se nacházelo jméno Marie Majerová. Terlecký ve svém životopisu píše: „Později se mi doneslo, že redaktor Mladé fronty knihu přečetl, ze záložky se dozvěděl, že ji z ruštiny přeložila Marie Majerová, a vše mu bylo jasné. Sedl tedy ke stroji a napsal článek o nové tváři sovětské literatury“ (Terlecký 1997: 106). Pro takový názor by mohl svědčit i fakt, že se v této krátké recenzi objevuje jméno Marie Majerové hned dvakrát.

Zároveň však adjektivum *sovětský* nastolilo problém, protože autor této recenze si spletl *ruskou emigrantskou* literaturu se *sovětskou*. To se tehdy nepromítalo. Nezapomeňme, že hned po válce Terleckému zamluvila Marie Majerová místo překladatele u Zdeňka Fierlingera, tehdejšího československého premiéra. Je pochopitelné, že kvůli tomuto článku mohl mít Fierlinger nepříjemnosti se sovětským vyslanectvím. A tomu nasvědčuje i to, že hned druhý den se objevilo dementi této pozitivní recenze.

Můžeme bezesporu předpokládat, že situace kolem Terleckého se po únoru zásadně změnila, a to ve významu literárním i osobním. Nelze se vyhnout výrazu „ruský emigrant“, avšak slovo *emigrant* se tehdy stalo politickou záležitostí; většinou šlo samozřejmě o emigranty, kteří utekli z Československa. Tehdejší atmosféru můžeme alespoň trochu pocítit například z básně Marie Pujmanové Emigranti: „Nevědí, čím jsou, toho, kdo dá víc, / vrah z Koreje, vrah od Lidic, / ani co za to bude chtít, / únos anebo zavraždit – / hanební emigranti“ (Pujmanová 1950: 947). Stejně jako ostatní spisovatelé byl i Terlecký jako ruský emigrant konfrontován

s poúnorovou kritikou. I když se mu podařilo vydat *Vítr se vrací*, dokonce i ve druhém vydání, jeho knihy nikdo nechválil.

Recenzi *Nejkrásnější země* bychom mohli považovat za typický doklad poúnorové kritiky. Samozřejmě nebylo už možné ztotožnit západní se sovětskou literaturou, jako to udělal Fibich. Lukášova recenze z *Kulturní politiky* z 18. března 1949 má útočný charakter už od prvního odstavce: „Jsem socialistický nerealista...“ Tak sebe na záložce své knihy [...] charakterizuje Nikolaj Terlecký, rodák z Leningradu, spisovatel píšící rusky i česky. (Jeho první knihu *Šest metrů úsměvu* přeložila M. Majerová.) Tak sebe charakterizuje a do jisté míry dobrodušně kritizuje autor, ale my musíme dovést jeho autokritiku do konce a přidati to ‚ne‘ i před ‚socialistický‘. Víme, že mu tím ani neubližujeme, neboť uvádíme věci na pravou míru. Nějakou spojitost se socialistickým realismem tu nenajdeš ani lupou. Kniha snad pobaví svým lehkým tónem, shovívavým úsměvem nad podstatnými věcmi tohoto světa, vyloudí v duši lehkou pohodu, ale toho ‚živného‘ dá pramálo“ (Lukáš 1949: 9).

Narozdíl od první recenze tu dominuje kritický tón a především se zdůrazňuje rozdíl mezi ním a socialistickým realismem. Recenze pokračuje: „Protože se nemůžeme zabývat všemi šesti povídkami, vybereme si pro názornost jednu z nich – Dobrodružství Kajetána Bárta – a ukážeme si klady a zápory jeho tvůrčí metody. Malý a všední človíček, pražský knihovník, ztroskotá na své cestě za dědictvím na moři někde u Afriky, je zachráněn dvojicí ‚nadlidí‘, které ve svém izolovaném městě se snaží vypěstovat jakýsi psychiatr z tohoto mladíka a dívky, přivezených sem odkudsi z Evropy. Jeho metoda spočívá v tom, že v nich bičuje vůli (Kris-tus chodil také jen silou své vůle po vodách, říká), krutost, vypočítavost a bezohlednost. Mají rozmnožit tuto rasu a ovládnout svět. Ale v momentě, kdy má toto cílevědomé množení nastat, těsně po svatební noci, nastává zvrát, příroda zasahuje do psychiatrových plánů a jeho ‚prototypové‘ příštích nadlidí, kteří už létají, chodí po moři a procházejí plameny, padají mrtvi k zemi. Náš knihovník, který tu byl zajatcem autorovy morálky, odjíždí a nechává psychiatrovi na stole revolver, aby se zastřelil. Je to tedy wellsovská atmosféra *Za dnů komety, Pokrmu Bohů*, křížená

čapkovským viděním z *R.U.R.*, *Války s mloky* aj., která podbarvuje Terleckého příběh, vypravovaný tak trochu spatra po vzoru G. B. Shawa. Co stojí Terleckému za to, aby tento příběh vypravoval? Snad to, že si potrpí ‚na smrtelně vážnou legraci‘, a na druhé straně, že strašně rád ‚si tropí šašky z věci vznešených‘, jak o sobě sám říká. Tato jeho bravurně ležérní filozofie se dá snad odvodit z jeho životní dráhy (byl profesorem, modelem, režisérem a choreografem, mužem s teleskopem, kytaristou, úředníkem, zpěvákem, dělal v hračkářské dílně, ale těžko může co dát dnešnímu čtenáři, těžko může pomáhat při budování jeho světového názoru, ač pracuje s materií po hříchu filozofickou). Chceme se usmívat, chceme se smát, ale k tomu netřeba létat v utopiích, ale zaposlouchat se třeba u fronty na textil. Psát pro čtenáře dnešního, o to nám jde dnes především!“ (tamtéž). Tato kritika se zaměřila nejen na literární obsah těchto povídek, ale i na autorův životní styl. Je to kritérium socialistického realismu, které žádá ztotožnit umění se životem. Autor recenze kritizuje literární obsah, především utopistické psaní, aniž bere v úvahu filozofický přesah, zdůrazňovaný ovšem až mnohem později.³

Výraz jako „ležérní filozofie“ nám připomíná příběh *Žertu* Milana Kundery. Stejně jako Ludvíkovo žertování ostatní nechápali a dokonce je chápali příliš vážně, recenzent zde považuje Terleckého filozofii za příliš „nerealistickou“ a „ležérní“ a žádá po autorech, aby psali pro dnešní čtenáře, čili srozumitelně. Je jasné, že se v Terleckého díle nenacházejí rysy socialistického realismu, jde mu spíš o neexistující utopii.

Tímto odmítnutím české literární kritiky de facto končí Terleckého literární život. Až do své emigrace už nemohl žádnou knihu vydat.⁴

3] „[Povídky z knihy *Vítr se vrací*] vyznačují se kultivovaným jazykem, postrádají naivnost technokratické SF 30. a 40. let, mají filozofický přesah“ (Adamovič 1995: 223).

4] Výjimkou je povídka *Noc*, která vyšla v *Plameni* v roce 1965, a to hned po autorově odchodu z Československa.

Být cizincem v cizině...

Jak ukazují články Michala Bauera, který pojednal publikační možnosti Nikolaje Terleckého v rakouském exilu a pokusy o jeho rehabilitaci v roce 1968 (Bauer 2000: 14–15), Terlecký se i ve svém druhém exilu živil nesnadno. Jako exilový spisovatel byl konfrontován se skutečností v cizině, netrpěl ovšem jinakostí své národnosti, ale jinakostí svého psaní:

[...] a já si v poslední době začal uvědomovat, že být Rusem v komunistickém Československu není žádná slast. Rusko bylo vítězem, bylo velmocí, a dávalo to jiným státům, zvláště malým a na něm závislým, citelně znát. [...] Byl jsem československým občanem, ale psal jsem jinak než Češi, říkali mi to ve Svazu spisovatelů, v nakladatelstvích Čin a Za svobodu i u Borového. Když vyšla moje první kniha *Šest metrů úsměvu*, novináři nevěděli, kam mě zařadit. Do české literatury jsem nepatřil, to bylo jasné. Ale do ruské taky ne. Pro Rusy jsem byl příliš suchý a stručný. Snad jen Serapionovi bratři by v mých věcech našli něco příbuzného, jenže ti už neexistovali. Může být opravdovým českým spisovatelem autor, který se hlásí k neexistující ruské literární skupině? Může být autor bez jakéhokoli vztahu k české minulosti, k českému husitství, k českému „temnu“ a k českému obrozenectví českým spisovatelem? Nemůže. A jestli nemůže, tak co u všech rohatých dělá ve Svazu čs. spisovatelů? [...] Byl jsem opravdu cizincem, a abych nebyl cizincem doma, rozhodl jsem se pokusit být cizincem v cizině. (Terlecký 1997: 128)

Tento případ nám umožňuje klást otázky: Co je kritériem národní literatury? Odkdy je možné považovat někoho za svého národního autora? Může být cizinec spisovatelem jiné literatury? Heslo Nikolaj Terlecký ze *Slovníku české literární fantastiky a science fiction* uvádí: „Původem Rus, podstatnou část svého života strávil v Československu. Zde také literárně tvořil, a proto ho můžeme zařadit mezi české autory“ (Adamovič 1995: 223). Dokonce se zde píše, že „tyto tři povídky [z knihy *Vítr se vrací*] můžeme zařadit k vrcholům české science fiction té doby“. Je

vidět, že Terlecký zaujímá jisté místo v oblasti science fiction. Ale neznamená to, že by česká literární kritika uznávala i jeho další díla.

V souvislosti s Terleckým existuje ještě jeden problém, s nímž čeští spisovatelé nebyli v exilu konfrontováni. Je to nejen otázka recepce jednoho spisovatele, ale i otázka *hranice* v české literatuře, jinak řečeno, hranice exilových autorů v jiné národní literatuře. Bylo by však méně produktivní, kdybychom Nikolaje Terleckého zařadili pouze do kategorie „národní“ literatury. Jeho jedinečnost leží někde jinde. Jeho psaní a volba jazyka nepotřebuje zastaralou kategorizaci. To možná souvisí s postojem Alexise Carrela, který inspiroval Terleckého následující otázkou: „ale co když je ještě nějaká jiná, neznámá dimenze?“ „Co když je tato dimenze nepoznatelná jen proto, že ji nechci poznat?“ (Terlecký 1997: 117) Terlecký překročil jazykovou zeď a psal v jiném jazyce než mateřském – mohli bychom tedy tuto jeho volbu chápat jako pokus o hledání nové dimenze, kterou evokoval Alexis Carrel. Věra Linhartová jednou řekla, že „spisovatel není vězněm jediného jazyka“ (Linhartová 1997: 159). Stejně jako Linhartová nezůstal ani Terlecký uvnitř hranice jednoho jazyka a tvořil v jazyce novém. A na tento pokus by stálo upozornit i české čtenáře.

Literatura

ADAMOVIČ, Ivan

1995 Nikolaj Terlecký, in I. A.: *Slovník české literární fantastiky a science fiction* (Praha: R 3), s. 223–224

BAUER, Michal

2000 Publikáční možnosti Nikolaje Terleckého v rakouském exilu a pokusy o jeho rehabilitaci v roce 1968, *Tvar*, č. 20, s. 14–15; č. 21, s. 14–15

BRABEC, Jiří a kol.

1991 Nikolaj Terlecký, in *Slovník zakázaných autorů 1948–1980* (Praha: Státní pedagogické nakladatelství), s. 431

FIBICH, Jindřich

1946 Nová tvář sovětské literatury, *Mladá fronta*, 17. 9., s. 4

KOPŘIVOVÁ, Anastasie

1997 Bludné cesty ruské emigrace, in N. Terlecký: *Curriculum vitae* (Praha: Torst), s. 175–183

LINHARTOVÁ, Věra

1997 Za ontologii exilu, in *Literatura, vězení, exil* (Praha: Nadace Readers International – České centrum Mezinárodního PEN klubu), s. 152–161

LUKÁŠ, M.

1949 Jsem socialistický nerealista, *Kulturní politika*, 18. 3., s. 9

PUJMANOVÁ, Marie

1950 Emigranti, *Tvorba*, č. 40, s. 947

TERLECKÝ, Nikolaj

1946 *Šest metrů úsměvu* (Praha: Čin)

1947 *Den osmý* (Praha: Za svobodu)

1948 *Vítr se vrací* (Praha: Knihovna Svobodných novin)

1948 *Nejkrásnější země* [2. vydání knihy *Vítr se vrací*]
(Praha: František Borový)

1976 *Andělé tady nebydlí* (Zürich: Konfrontace)

1977 *Pláž u San Medarda* (Köln am Rhein: Index)

1986 *Don Kichot ze Sodomy* (Zürich: Cramerius)

1997 *Curriculum vitae* (Praha: Torst)

PhDr. Kenichi Abe, Musashi University, Tokio